

Inleiding bij de presentatie van het *Jaarboek Oud-Utrecht 2019*

Wilbert Smulders

Dit jaar komt het jaarboek weer met een themanummer, ditmaal gewijd aan de vraag *Hoe modern was Utrecht in 1919?*

Als je die vraag stelt, dan hangt je antwoord erop af van een eraan voorafgaande vraag, namelijk wat is eigenlijk 'modern'?

In brede kring verbindt men het begrip modern - of moderniteit - met de notie *voortgang*. Dat hebben wij ook gedaan. Ik citeer de eerste alinea van de flaptekst van het jaarboek:

De moderne tijd wordt gekenmerkt door het geloof in voortgang. Voortgang in techniek, wetenschap, mobiliteit en communicatie. Dat geloof gaat samen met de overtuiging dat voortgang altijd verbetering betekent. Rond 1900 werd dat met veel optimisme gevierd, bijvoorbeeld met grote wereldtentoonstellingen die de macht van de mens over de wereld etaleerden.

Het is natuurlijk niet mogelijk om precies aan te geven wanneer dat geloof in voortgang ontstond - sommigen zeggen in de achttiende eeuw bij de opkomst van de verlichte *philosophes*, met hun encyclopedie, anderen zeggen in de zeventiende, of misschien zelfs in de zestiende eeuw, toen men proefondervindelijke begon te denken - maar misschien is het toch veiliger om het te houden bij wat de meeste historici beweren, namelijk dat het geloof in de voortgang ergens halverwege in de negentiende eeuw doorbrak, toen wetenschap en techniek een enorme groei doormaakten en dingen ontdekten die meteen ook op grote schaal konden worden toegepast, met spectaculaire maatschappelijke gevolgen, zoals dat nijverheid industrie werd, de voedselproductie verdubbelde en de gezondheidszorg sterk verbeterde, om maar een greep te doen. Niet voor niks waren de wereldtentoonstellingen aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw uitingen van trots.

En toch ligt het iets minder eenvoudig, zoals altijd bij geschiedschrijving. Het begrip modern kent namelijk ook zijn tegenkant. Ik citeer de tweede alinea van de flaptekst van dit jaarboek:

Maar verandering vindt nooit ineens plaats en bovendien blijft bij elke omwenteling veel hetzelfde. Daarbij komt dat niet iedereen het geloof in vooruitgang is toegedaan en de meeste mensen überhaupt niet van verandering houden. Verandering kan namelijk ook beangstigend zijn. Het nieuwe is onbekend en tast het oude vertrouwde aan. Dat kan een gevoel van onbehagen, soms zelfs van weerzin geven. Dan steekt nostalgie naar de verloren tijd snel de kop op en kan zelfs het gevoel postvatten dat het helemaal de verkeerde kant op gaat.

Moderniteit is ambivalent. De ervaring in de moderne wereld te leven staat altijd onder de spanning van twee polen: enthousiasme voor het nieuwe tegenover angst voor het onbekende, geestdrift voor plannen en projecten tegenover nostalgie naar de goede oude tijd, en optimistische bravoure tegenover de zwartkijkerij van de pessimisten. Het een zit aan het ander vast, ze roepen elkaar op en hebben elkaar in de houdgreep. Deze gedachte wordt uitgewerkt in de *Inleiding* die aan de bijdragen van dit jaarboek voorafgaat.

Volgens deze zienswijze is de moderniteit dus niet een feit, iets wat je op een bepaald moment kunt vaststellen, in 1919 bijvoorbeeld, maar een proces, dat op zeker moment begonnen is, aangejaagd wordt door technologische ontdekkingen, steeds verandert, maar altijd diezelfde spanning oplevert, een proces waarvan we ons niet goed kunnen voorstellen dat het ooit zal eindigen, simpelweg omdat onze nieuwsgierigheid niet te temmen zal zijn en onze ingebakken behoudzucht dat telkens weer zal willen afremmen of zelfs tegenhouden).

Als je vraagt: 'Hoe modern was Utrecht in 1919?', vraag je dus eigenlijk: 'Hoe modern was het toen aan het worden?' of 'Hoe modern was Utrecht in 1919 al geworden? (Misschien maakt het voorgaande begrijpelijk waarom de werktitel van dit themanummer meer dan anderhalf jaar luidde: *Utrecht en de moderniteit: peildatum 1919.*)

En als je vraagt 'Hoe modern was Utrecht in 1919?', dan dringt zich meteen de vraag op 'Hoe modern zijn wij nu eigenlijk?' In welke fase van de moderniteit bevinden wí ons nu dan? Anders gezegd: in welk opzicht of op welk gebied willen we *nu* vooruit? En welke plannen en projecten maken ons *nu* bang?

Om te zien dat dit ook op dit moment brandende vragen zijn, is één blik in de media voldoende. Onlangs trad de dubbelzinnige houding tegenover het

vooruitgangdenken scherp aan het licht in twee stukken op de opiniepagina van *NRC-Handelsblad*: eerst een lofzang op de vooruitgang en meteen een week later in reactie daarop een waarschuwing tegen het vooruitgangdenken als ernstig gevaar. Om de continuïteit 1919-2019 te onderstrepen ga ik op beide stukken kort in.

Eerst de eerste, die van twee weken geleden, zaterdag 9 november: een groot stuk over twee pagina's van vijf wetenschapsfilosofen en publicisten, die zich 'De Bende van de Vooruitgang (met hoofdletter V) noemt. De lead van het artikel luidde: *Wij leven in het beste tijdperk ooit, maar velen kunnen niet geloven dat het zo goed gaat. Vertrouw op de wetenschap, die zal ons redden. Zo kijken zij tegen de moderniteit aan:*

De vooruitgang beslaat lange eeuwen, van de nomadische oertijd tot aan Silicon Valley, van het begin van de landbouw - met het eerste graag en de eerste geit - tot aan de moderne supermarkt, maar nu hebben we het 'luilekkerland' gerealiseerd waarvan onze voorouders in de Middeleeuwen droomden. Onze rijkdom aan voedsel is een overwinning op honger en armoede. Onze rijkdom aan kennis is een overwinning op het analfabetisme en onwetendheid. Onze huidige rechten voor vrouwen en minderheden vormen een overwinning op baarlijke onderdrukking. Wij en u hebben het geweldig getroffen, want wij leven in het beste tijdperk ooit (tot nu toe).

Ze richten zich dan ook fel tegen allen die zich afvragen, 'Of die hele moderniteit eigenlijk wel zo'n goed idee was', zoals zij het uitdrukken. De scepsis en argwaan tegenover het project 'Vooruitgang' is naar hun mening in 2019 in de overdrive gegaan. Ik citeer deze bende nog maar eens:

Vliedschaamte maakt goede kans woord van het jaar te worden. Gevolgd door vleesschaamte, dieselschaamte, baarschaamte, skischaamte. Zelfs een ijsje eten wordt een dubieuze bezigheid: invriezen tot -28 °C, vreet dat niet veel te veel energie? De overtreffende trap kwam van de filosoof Ton Lemaire: "Op deze aarde is geen onschuldig verblijf mogelijk".

De Bende erkent overigens problemen als de klimaatverandering en de overbevolking, maar daar hoeft volgens hen echt niemand zich zorgen over te

maken, want (ik citeer:) *Dat is het verborgen succesverhaal van de mensheid: we zorgen voor problemen en daarna voor oplossingen.* (einde citaat)

Eén week later, vorige week zaterdag 16 november, stond er op dezelfde plaats in het opiniekatern van *NRC-Handelsblad* het te verwachten tegengeluid, afkomstig van een historicus, Addie Schulte. De kop van het artikel luidde: *Vooruitgangsdelen baart doemdenken.* En de lead klonk zo: *Anders dan de 'Bende van de Vooruitgang' denkt, is de toekomst niet maakbaar.* Schulte herinnert eraan dat veel technologische beloften van vooruitgang niet zijn uitgekomen, gelooft er niets van dat de mens de natuur werkelijk aan zich zal kunnen onderwerpen en verworpt het toekomstrecept dat bestaat uit meer techniek, meer wetenschap en meer economische groei. Ik citeer hem:

Als technologie een probleem veroorzaakt, zal andere technologie dat oplossen, is de gedachte van de Bende. Het probleem is de oplossing, maar dan is de oplossing ook het probleem. De Bende lijkt vooral op een groep artsen die steeds hetzelfde medicijn voorschrijft, ook tegen de negatieve bijwerkingen van het medicijn.
(Einde citaat)

En drie dagen geleden sprong de bekende economisch filosoof Hans Achterhuis deze vooruitgangsscepticus op de opiniepagina van dezelfde krant bij. Ik citeer hem tot slot nog even:

Voor het eerst lijken wij in de politieke praktijk, na alle papieren waarschuwingen vanaf de Club van Rome in de jaren zeventig, met 'grenzen aan de groei' te worden geconfronteerd. Die konden we in het verleden steeds maskeren door vooruitgang en groei te beloven en te realiseren. Tijdens de vorige economische crisis, raadde Rutte ons in 2013 nog aan meer te consumeren en een nieuwe auto te kopen. Dat je daarin dan hard moest gaan rijden, zei hij er net niet bij, maar de boodschap was duidelijk. Nu het 'meer' door het 'minder' vervangen is, hebben we inderdaad met een nieuw soort maatschappelijke crisis te maken.

In dit jaarboek hebben we in twaalf bijdragen en één fotokatern geprobeerd een beeld te scheppen van de vragen over vooruitgang en behoudzucht waar men zich in het Utrecht van 1919 het hoofd over brak, waarbij we steeds een poging hebben gedaan de sfeer te typeren waarin dit gebeurde. We hebben de bijdragen

gerangschikt als onderdelen uit één verhaal, waarbij we met behulp van tussenteksten de verbanden tussen deze 'hoofdstukken' hebben geschetst.

Politiek, pers, onderwijs, monumentenzorg, architectuur, het spoor, woningbouw, de beeldende kunsten, het theater en de literatuur passeren de revue, maar toch is het slechts een poging, meer niet, want het beeld is natuurlijk onvolledig, en bovendien is het niet coherent, alleen al omdat de auteurs van de bijdragen ieder zo hun eigen kader en opzet kozen.

Met wat ik u ter inleiding zojuist verteld heb, komt erop neer dat de redactie hoopt dat de terugblik op 1919 in feite een omweg is naar een blik op onze eigen tijd, een omweg die misschien wel de verborgen agenda van alle geschiedschrijving is.

Ik bedank hierbij de medewerkers van buiten de redactie voor hun bijdrage aan dit nummer, speciaal Lutgard Mutsaers, die een bijdrage over de amusementscultuur in Utrecht rond 1919 heeft geschreven en die daar straks over zal spreken, onder andere als introductie op een kort, maar uniek evenement dat een musicale echo zal zijn van wat in 1919 in het Utrechtse Hotel de l'Europe te beluisteren was.

Elk jaar bedank ik vanaf deze plaats de redactieleden - die overigens bijna allemaal een bijdrage hebben geschreven, het doet mij als hoofdredacteur deugd ze zover te hebben kunnen krijgen - , maar voor de meesten van u blijven die redactieleden alleen maar namen, en daarom heb ik besloten ze vanmiddag een voor een in persoon aan u voor te stellen, ongetwijfeld tot hun grote ongenoegen. Fred Vogelzang (met wie ik de opzet voor dit themanummer maakte en de inleiding schreef), Ronald Rommes, Toliën Wilmer, René de Kam - die is er niet, hij zit in Zuid-Frankrijk waar hij zich als een monnik in een gîte heeft opgesloten om de Van der Monde lezing van volgend jaar voor te bereiden - en Mariëlla Beukers. Haar wil ik speciaal bedanken, zij heeft de afgelopen zes jaar als eindredacteur heel veel werk verricht en gaat het stokje vanaf nu overdragen - we zijn bezig een opvolger voor de post van eindredacteur te zoeken. En ten slotte stel ik u voor redacteur Roman Koot, maar die hoeft niet extra op te staan want dat zou hij namelijk toch al gedaan hebben, aangezien ik hem nu het woord ga geven voor zijn lezing, waarin hij ons alvast een voorproefje zal geven van zijn bijdrage over de beeldende kunst in het Utrecht van rond 1919.